

Brak i *Kulturkampf*

Enes Kulenović

Cijela priča govori da obje strane u *Kulturkampfu* konja za utrku imaju. Njihov se spor temelji na stvarnoj nesuglasnosti o interpretaciji temeljnih članaka Ustava, značenju ljudskih prava i ulozi koju bi država trebala imati u društvu

Referendum o uvođenju definicije braka kao zajednice muškarca i žene u hrvatski Ustav opravdano je podignuo mnogo prašine. Uz rasprave o neadekvatnoj pravnoj regulaciji referenduma, upitnim tumačenjima ustavnih odredba o referendumu predsjednika saborskog Odbora za Ustav, Poslovnik i politički sustav, nejasnoj procedure ocjene ustavnosti referendumskog pitanja od strane Ustavnog suda ili pilatovskoj odluci vladajuće stranke da odbije uputiti zahtjev za provjeru ustavnosti referenduma Ustavnom sudu, referendum koji se održava 1. prosinca 2013. pokazao je duboku moralnu razdijeljenost hrvatskog društva.

Sintagma *culture war* ili *Kulturkampf*, to jest kulturni rat ili kulturna borba, posve dobro opisuje razdijeljenost hrvatskog društva oko temeljnih vrijednosti na kojima bi se naša politička zajednica trebala temeljiti. No Hrvatska nije nikakva iznimka s obzirom na to da takva razdijeljenost postoji i u mnogim drugim demokratskim zemljama. Jedno je od važnih obilježja suvremenih ustavnih demokracija to da mogu osigurati političku stabilnost unatoč sukobljenim stavovima njihovih građana o politikama moralnosti kojima se reguliraju pitanja poput pobačaja, medicinski potpomognute oplodnje, eutanazije, legalizacije lakih droga i istospolnih brakova. No, kako primjer Sjedinjenim Američkim Država to jasno ilustrira, izloženost političke zajednice dugotrajnome kulturnom ratu u kojemu sukobljene strane kopaju sve dublje rovove može eskalirati i rezultirati impotencijom političkih institucija i imobilizacijom demokratskog procesa odlučivanja. Ide li Hrvatska – uzmemo li u obzir sukobe oko uvođenja zdravstvenog odgoja u škole,

dvojezičnih natpisa u Vukovaru i referendumu o braku – u pravcu eskalacije kulturnog rata? U ovom članku ograničit ću se na raspravu o aktualnoj temi referendumu o braku i pokušati sagledati njezine posljedice u širem kontekstu kulturnog rata.

Brak na bojišnici kulturnog rata

Kulturni rat o pitanju referendumu o braku vodi se na tri fronte. Prva fronta je ustavno-pravna. Za protivnike uvođenja definicije braka kao zajednice žene i muškarca u hrvatski Ustav takva je definicija protivna članku 14. Ustava prema kojemu "svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njihovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama. Svi su pred zakonom jednaki". Ključni je dio tog članka sintagma "ili drugim osobinama" koja ostavlja otvoreno pitanje ubraja li se u te "druge osobine" i seksualna orijentacija osobe ili ne. Na prvu loptu, u prilog interpretacijama prema kojima uskraćivanje jednakih prava, uključujući i pravo na brak, osobama homoseksualne orijentacije predstavlja povredu 14. članka Ustava ide Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/2008, 112/2012), gdje u članku 1. eksplicitno piše da zaštita od diskriminacije uključuje i borbu protiv diskriminacije na osnovi spolne orijentacije. No u članku 9. istoga Zakona u kojemu se govori o iznimkama od zabrane diskriminacije, u točki 10. piše da se ne smatra "diskriminacijom stavljanje u nepovoljniji položaj" u slučaju "prava i obveza uređenih Obiteljskim zakonom, a osobito u svrhu legitimne zaštite prava i dobiti djece, zaštite javnog morala i pogodovanja braku". S obzirom na to da članak 5. Obiteljskog zakona (NN 116/2003, 17/2004, 136/2004, 107/2007, 57/2011, 61/2011) definira brak kao "zakonom uređenu životnu zajednicu žene i muškaraca", jasno je da je spomenuta iznimka od zabrane diskriminacije u Zakonu o suzbijanju diskriminacije uvrštena kako bi se izbjegla neusklađenost ta dva zakona. S obzirom na to da Ustavni sud nikada nije odlučivao o zahtjevu

Izloženost političke zajednice dugotrajnome kulturnom ratu u kojemu sukobljene strane kopaju sve dublje rovove može eskalirati i rezultirati impotencijom političkih institucija i imobilizacijom demokratskog procesa odlučivanja

za ocjenu ustavnosti članka 5. Obiteljskog zakona ili članka 9. Zakona o suzbijanju diskriminacije, ostalo je otvoreno pitanje je li definicija braka kao životne zajednice žene i muškarca povreda članka 14. Ustava.

Prva prigoda da saznamo što suci Ustavnog suda misle o tom pitanju propuštena je kada je većina zastupnika u Hrvatskom

saboru odlučila da nema potrebe zatražiti ocjenu ustavnosti referendumskog pitanja o braku od strane Ustavnog suda.¹ Inicijativa građanskih udruga Kontra, Rišper i Ženska mreža da se ustavnost referendumu stavi pred najviši sud u Hrvatskoj dobila je podršku saborskog Kluba nacionalnih manjina, nakon što su članovi Odbora za ljudska prava i prava nacionalnih manjina te Odbora za ravnopravnost spolova iz redova zastupnika SDP-a i HDZ-a odbili podržati tu inicijativu. Pilatovski manevar vladajuće stranke da odbije uputiti zahtjev Ustavnom sudu da provjeri ustavnost referendumu o braku dobio bi dodatnu težinu da su ustavni suci prihvatili tumačenje prema kojemu isključivo Sabor ima mogućnost inicirati preispitivanje ustavnosti referendumskog pitanja. No, Ustavni je sud odlučio na vlastitu inicijativu objaviti *Prispćenje o narodnom ustavotvornom referendumu o definiciji braka*² u kojemu je zaključio da takav referendum nije

Vodi li inicijativa udruge "U ime obitelji" uistinu k povredi ljudskih prava? Odgovor na to pitanje ovisi o razumijevanju ideje ljudskih prava

protivan hrvatskom Ustavu, temeljeći taj zaključak primarno na dosadašnjim presudama Europskog suda za ljudska prava.

Ustavni sud Republike Hrvatske nije posljednja pravna instancija koja može odlučivati o tome pitanju. Odluke Europskog suda za ljudska prava imaju prioritet pred odlukama sudova nacionalnih država, ali je u pitanju braka istospolnih partnera taj sud odlučio da su nacionalni zakonodavci nadležni odgovoriti na to pitanje. U ključnoj presuda iz ožujka 2012. Europski sud za ljudska prava presudio je da uskraćivanje prava na brak i usvajanje djece istospolnim partnerima ne predstavlja povredu ljudskih prava. U studenome 2013. isti je sud odlučio da Grčka zakonom iz 2008. koji onemogućuje homoseksualnim partnerima da stupe u civilno partnerstvo neopravdano diskriminira takve osobe. Sud napominje da države nisu zakonski obvezne osigurati svojim građanima takav oblik partnerstva, ali kada opcija civilnog partnerstva postoji za heteroseksualne parove, ona mora biti otvorena i za homoseksualne parove. Trenutačno pravno stanje, dakle, kako na nacionalnoj razini tako i na razini Europske unije, ide na ruku aktivistima udruge "U ime obitelji" koji ustavnim zakonom žele uskratiti pravo na brak i usvajanje djece osobama homoseksualne orijentacije, ali javno podržavaju ideju da se tim osobama osiguraju određena zakonska prava iz obiteljskog zakona (pravo nasljeđivanja, pravo posjeta u bolnici itd.) putem civilnog partnerstva na onaj način na koji je to određeno Zakonom o istospolnim zajednicama (NN 116/2003).

Ustavno-pravnu razinu je, iz etičke perspektive, moguće zanemariti ako ustvrdimo da bi uvođenje određenja braka kao isključivo heteroseksualne zajednice u Ustav predstavljalo povredu ljudskih prava osoba homoseksualne orijentacije.³ Ako jedan od odgovora na referendumsko pitanje vodi k povredi temeljnih prava, moralno je nebitno da li je zakonska procedura za raspisivanje referendumu poštivana, je li Ustavni sud odlučio

da je referendum u skladu s hrvatskim Ustavom ili što će odlučiti većina birača. No vodi li inicijativa udruge "U ime obitelji" uistinu k povredi ljudskih prava? Ponovno, odgovor na to pitanje ovisi o razumijevanju ideje ljudskih prava. Prema dominantnome liberalnom shvaćanju, ljudska prava trebaju garantirati jednake slobode svim pojedincima neovisno o razlikama među njima – spolnima, rasnim, vjerskim, etničkim, kulturnim, ali i razlikama u seksualnoj orijentaciji. Članak ustava koji bi definirao brak kao isključivo zajednicu muškarca i žene bio bi protivan temeljnoj logici ljudskih prava, čija je zadaća upravo zanemariti takve razlike i osigurati jednaku sferu slobode djelovanja (koja uključuje i stupanje u brak te usvajanje djece) svim ljudskim bićima. Prema tom gledištu, postojeći Obiteljski zakon također ugrožava prava homoseksualaca, ali s obzirom na to da ljudska prava predstavljaju normativni ideal kojemu vrijedi težiti, ali koji – zbog duboko uvriježenih predrasuda i odnosa političkih snaga – nije uvijek moguće potpuno ostvariti, ponekad je oportuno ublažiti zahtjeve za ostvarenjem jednakih prava. To nije samo stav koji je zauzeo hrvatski Ustavni sud ili Europski sud za ljudska prava, nego je to i stav većine aktivista za prava pripadnika LGBT zajednice u Hrvatskoj, koji su usmjerili svoju energiju primarno na suzbijanje ekstremnijih oblika kršenja ljudskih prava, poput nasilja ili otvorene diskriminacije na tržištu rada. Zbog pragmatizma i ispravnog stava da je promjena svijesti građana o homoseksualcima kao nositeljima jednakih prava dugoročan projekt, aktivisti LGBT zajednice ostavili su pitanje braka po strani i usmjerili se na pitanje stjecanje prava izvedenih iz bračne zajednice (pravo nasljeđivanja, pravo na porezne olakšice, pravo posjeta partnera u bolnici itd.). To ipak ne mijenja na stvari da, iz te perspektive, ustavno određenje braka koje isključuje mogućnost da i istospolni partneri stupe u bračnu zajednicu predstavlja veliki korak unatrag u afirmaciji i primjeni ljudskih prava u Hrvatskoj.

Iz perspektivne pobornika inicijative udruge "U ime obitelji" ustavno određenje braka kao zajednice žene i muškarca nije protivno ideji ljudskih prava, što je potvrdio i Europski sud za ljudska prava. Upravo suprotno, zazivanje povrede ljudskih prava u ovom slučaju nije ništa više od liberalnog pokušaja monopoliziranja diskursa ljudskih prava. U dokumentu pontif-

Iz perspektivne pobornika inicijative udruge "U ime obitelji" zazivanje povrede ljudskih prava u ovom slučaju nije ništa više od liberalnog pokušaja monopoliziranja diskursa ljudskih prava

skog vijeća Obitelj i ljudska prava iz 1999, koji je napisao Joseph Ratzinger, kasniji papa Benedikt XVI., Katolička Crkva je ponudila drukčiji ideal ljudskih prava od onoga koji zagovaraju liberalni teoretičari i aktivisti. Uz očekivani napad na pobačaj, koji je

ocijenjen kao ugrožavanje temeljnog prava na život, Ratzinger govori o konceptu "suverenosti obitelji" kao temeljnom pravu koje ugrožavaju oni koji prakticiraju seksualne odnose prije braka, visoke stope razvoda u razvijenim demokracijama i inicijative za priznavanjem istospolnih bračnih zajednica.⁴ Ako tome dodamo naputke o participiranju katolika u političkog životu vatikanske Kongregacije za nauk vjere iz 2003, koje su napisali

U suvremenima pluralističkim društvima država se treba izuzeti od nametanja određenog sustava vrijednosti svojim građanima i dopustiti samim građanima da odrede koncepciju dobra koju žele slijediti u svojem životu

Ratzinger i Tarcisio Bertone,⁵ a u kojima piše da je dužnost katolika da kao građani podrže one inicijative i političke opcije koje najbolje promoviraju katoličko moralno učenje u javnom životu političke zajednice, jasno je da je za katoličke vjernike u Hrvatskoj podrška referendumu o braku ne samo u skladu za razumijevanjem ljudskih prava njihove crkve, nego i njihova dužnost kao vjernika. Činjenica da, primjerice, u Hrvatskoj ne postoji politička inicijativa da se zakonski zabrani pobačaj sugerira da su Katolička Crkva i s njima povezane građanske udruge jednako pragmatične u pitanju ljudskih prava kao i aktivisti LGBT zajednice: nema smisla trošiti politički kapital na inicijative koje teško mogu dobiti podršku većine hrvatskih građana.

Naposlijetku, uz ustavno-pravnu i moralnu dimenziju spora, postoji i spor o samom razumijevanju uloge države. Prema Johnu Rawlsu, najutjecajnijemu liberalnom misliocu u posljednjih pola stoljeća, zadaća liberalno-demokratske države nije nametnuti određeno shvaćanje dobrog života nego osigurati prostor u kojemu se mogu ostvariti različite, ponekad i nepomirljive, koncepcije dobrog života. Model koji zagovara Rawls inspiriran je ne samo Kantovom političkom filozofijom,⁶ nego i načinom na koji su europske države riješile problem vjerskih ratova u 16. i 17. stoljeću: dokle god različite vjerske opcije žele iskoristiti moć države da nametnu svoju vjeru, sukob je moguće okončati samo potpunim uništenjem ili prisilnim konvertiranjem svih drugih religijskih opcija. Rješenje je, stoga, da se država izuzme od odlučivanja u pitanjima vjere i dopusti samim građanima da slijede svoju savjest u izboru religije ili u odluci da ne slijede nijednu religiju.

Jednak je obrazac, smatraju Rawls i njegovi sljedbenici, moguće primijeniti i na moralna pitanja: u suvremenima pluralističkim društvima u kojima građani često zagovaraju različite moralne vrijednosti, država se treba izuzeti od nametanja određenog sustava vrijednosti svojim građanima i dopustiti samim građanima da odrede koncepciju dobra koju žele slijediti u

svojem životu. Ilustrirajmo to na primjeru istospolnih brakova. Za osobe homoseksualne orijentacije može biti presudno da imaju pravo stupiti u brak s voljenom osobom kao i njihovi heteroseksualni građani, jer u suprotnome postaju građani drugoga reda. Činjenica da drugi građana, možda i većina drugih građana, smatra homoseksualnost devijantnom, neprirodnom ili gadljivom – bilo na temelju svojih vjerskih uvjerenja bilo zbog puke predrasude – nebitna je. Institucija braka trebala bi omogućiti građanima koji imaju sasvim različita shvaćanja te institucije da uđu u bračne vode. Država ne smije koristiti svoju moć da uskrati osobama homoseksualne orijentacije mogućnost da stupe u brak, jednako kao što ne smije iskoristiti svoju moć da nametne Katoličkoj Crkvi da protivno svojem vjerskom učenju mora dopustiti vjenčanje istospolnih partnera u crkvi.

Konzervativno viđenje uloge države je drukčije. Zadaća države nije samo osigurati okvir jednakih prava i sloboda unutar kojega građani mogu ostvariti ono što smatraju dobrim životom, nego i da promovira tradicionalne moralne vrijednosti prema kojima većina građana živi. Naravno, liberali prihvaćaju da se država mora temeljiti na određenim vrijednostima, ali te su vrijednosti primarno proceduralne prirode – jednakost građana pred zakonom, legitimnost vlasti putem demokratske procedure, zaštita građana od različitih oblika diskriminacije. Konzervativno shvaćanje države ide mnogo dalje od toga jer zahtijeva da se autoritet države iskoristi kako bi se, zakonski i simbolički, promoviralo ono što je moralno ispravno. Manjine trebaju biti zaštićene, ali ako su njihove vrijednosti u sukobu s tradicionalnim vrijednostima zajednice, one ne mogu biti realizirane. Uzmimo ponovno primjer istospolnih brakova: osobe homoseksualne orijentacije trebaju biti zaštićene od izravne diskriminacije, te im se čak mogu osigurati jednaka prava koja imaju i heteroseksualni parovi koji žive u izvanbračnoj zajednici, ali država treba zaštititi tradicionalno shvaćanje braka kao zajednice muškarca i žene, a ne dopustiti manjini da nametne svoje shvaćanje braka i svoj moralni svjetonazor svima ostalima

**Prema skolastičkom čitanju
Aristotela, svrha je ljudske
seksualnosti reprodukcija ljudske
vrste. Svi oblici seksualnosti koji
ne ispunjavaju tu svrhu – analni i
oralni seks, masturbacija, snošaj s
kondomom te homoseksualni
snošaj – stoga su neprirodni**

u zajednici. Zbog toga je važno da brak bude definiran ustavom jer ustav predstavlja pravno utemeljenje temeljnih vrijednosti određene političke zajednice.

Cijela priča govori da obje strane u *Kulturkampfu* konja za utrk u imaju. Njihov se spor temelji na stvarnoj nesuglasnosti

o interpretaciji temeljnih članaka Ustava, značenju ljudskih prava i ulozi koju bi država trebala imati u društvu. Ono što nedostaje jest odgovor na pitanje zašto je referendum o braku uopće potrebno provesti? Obiteljski zakon već definira brak kao

**Crkva je počela koristiti strategiju
građanskih inicijativa koje se bile
karakteristične za rad liberalnih
i lijevo orijentiranih udruga i
preuzimati retoriku koja se poziva na
demokratska načela**

zakonsku zajednicu žene i muškarca, a inicijative LGBT aktivista nisu bile usmjerene na promjenu te definicije nego isključivo na osiguranje određenih izvedenih prava (poput spomenutih prava na nasljeđivanje ili posjet bolesnom partneru u bolnici) putem zakonskog priznanja civilnog partnerstva, a to su rješenje podržali i pripadnici udruge "U ime obitelji". Dakle, određeni *modus vivendi* već je postignut, a sama činjenica da u Hrvatskoj postoji duboko neslaganje o tome treba li osobama homoseksualne orijentacije osigurati pravo da stupe u bračnu zajednicu nije dovoljna da objasni zašto se 1. prosinca 2013. izlazi na referendum. To objašnjenje zahtijeva da pogledamo moralnu i političku pozadinu referenduma.

Pogledajmo najprije moralni aspekt. Demokratsko načelo volje većine, na koje se poziva udruga "U ime obitelji", moralno gledano je isprazno. Malo tko bi branio stav da je *vox populi vox Dei*, to jest da je većina uvijek u pravu u moralnim pitanjima. I katolik koji je uvjeren da pobačaj zaslužuje moralnu osudu neće promijeniti svoje mišljenje samo zato što većina u društvu ne dijeli njegov stav. Moralni argument za referendum o braku ima smisla isključivo ako prihvatimo katolički nauk o prirodnoj i neprirodnoj seksualnosti. Prema tome nauku, homoseksualnost je neprirodna ne zato što je protivna ljudskim prirodnim instinktima (naposljetku, homoseksualnost u životinjskom svijetu široko je proširena, posebno kod primata), nego zato što je protivna samoj svrsi seksualnog čina. Riječ je o Aristotelovu konceptu prirodnoga, koji su preuzeli skolastici poput Tome Akvinskog, prema kojemu je prirodno ono što teži ostvarenju vlastite svrhe. Prirodno je da žir postane hrast. Prirodno je da ljudi teže ka ostvarenju onoga što je Aristotel nazvao *eudamonia*, to jest ispunjenom životu. Prema skolastičkom čitanju Aristotela, svrha je ljudske seksualnosti reprodukcija ljudske vrste. Svi oblici seksualnosti koji ne ispunjavaju tu svrhu – analni i oralni seks, masturbacija, snošaj s kondomom te homoseksualni snošaj – stoga su neprirodni. Brak kao sveta institucija ne smije promovirati takvu vrstu neprirodne seksualnosti. Opravdani prigovor takvom shvaćanju seksualnosti glasi: ako je jedina svrha seksualnog čina reprodukcija, katolici bi trebali smatrati svaki seksualni čin koji potencijalno ne vodi reprodukciji – poput odnosa neplodnih partnera ili muškarca sa ženom koja je

prošla klimakterij – neprirodnim. Odgovor na taj prigovor glasi pak da, prema katoličkom nauku, svrha naše seksualnosti nije isključivo reprodukcija nego i potpuna predanost jedne osobe drugoj koja se izražava kroz seksualni čin. No, ako seks ima i sekundarnu svrhu – izražavanje ljubavi – zašto je izražavanje ljubavi među dvjema osobama istog spola neprirodno, a izražavanje ljubavi među osobama različitog spola prirodno (iako je jedna od njih, ili čak obje, neplodna)? Tu katolički nauk postaje teološki sofisticiran tvrdeći da se ljubav među dvjema osobama kroz seksualni čin može iskazati isključivo izlivanjem muškog sjemena u žensku rodnicu. Koliko je taj argument uvjerljiv nije previše bitno s obzirom na to da on nije imao nikakvu ulogu u opravdanju inicijative za pokretanje referenduma o braku. Zagovornici referenduma bili su potpuno zadovoljni time da opravdaju svoju inicijativu pozivanjem na načelo volje većine, neovisno o tome je li ta volja motivirana sofisticiranim katoličkim shvaćanjem ljudske seksualnosti ili pukim predrasudama i gađenjem onih koji su užasnuti idejom da bi "prljavi pederi i lezbače" imale pravo stupiti u brak ili usvojiti djecu.

Politički kontekst još je važniji da razumijemo pozadinu referenduma. Gledano čisto proceduralno, inicijativa za referendum o uvrštavanju definicije braka u Ustav postala je smisljena tek onda kada su zbog referenduma o ulasku Hrvatske u Europsku uniju promijenjena pravila te je za pozitivan ishod referenduma postalo dovoljno da glasuje pozitivno 50% + 1 birač koji su izašli na referendum, a ne više 50% + 1 birač od svih registriranih birača u Hrvatskoj. Ako na ovaj referendum gledamo kao na eskalaciju kulturnog rata u Hrvatskoj, možemo prepoznati neke elemente koji su i u drugim državama pogodovali dubokim sukobima o moralnim politikama: stranački sustav s dvije dominantne stranke koje nominalno zastupaju drukčije moralne svjetonazore, iako su razlike u javnim politikama, kao i u ekonomskoj politici koje zagovaraju vrlo male; izbjegavanje teme ekonomske krize na koju ni vlast ni opozicija ne mogu odgovoriti tako što će u javni diskurs uvesti moralna pitanja; pokušaj diskreditiranja lijeve opcije na vlasti pozivanjem na tradicionalne vrijednosti s kojima se velik broj građana poistovjećuje, a koje su protivne ideologiji vladajućih. Uz to postoje i određeni elementi koji su specifični za Hrvatsku. Prvo, Katolička Crkva preuzela je ulogu bakljonoše konzervativne politike iz ruku HDZ-a kao diskreditirane političke opcije ogrezle u korupciju. Drugo, Crkva je počela djelovati kroz nevladine udruge, dakle koristiti strategiju građanskih inicijativa koje se bile karakteristične za rad liberalnih i lijevo orijentiranih udruga i preuzimati retoriku koja se poziva na demokratska načela (volju

većine ili prava roditelja da odlučuju o odgoju vlastite djece). Konzervativni aktivisti povezani s Katoličkom Crkvom ispravno su procijenili da je, makar kada je riječ o politikama morala, nacionalistička retorika izgubila na snazi nakon oslobađajućih presuda hrvatskim generalima Markaču i Gotovini na Haškom sudu, a da teološka retorika crkve nema motivacijsku snagu koja je potrebna za masovnu mobilizaciju poput prikupljanja potpisa za referendum o braku. Svi ti elementi predstavljaju plodno tlo za novo razbuktavanje kulturnog rata u Hrvatskoj – rata u kojemu su hrvatski građani homoseksualne orijentacije postali kolateralne žrtve dubljega političkog razdora u hrvatskom društvu.

Bilješke

- 1 Neuvjerljivo obrazloženje koje su članovi SDP-a ponudili glasi da bi Ustavni sud ionako proglasio referendumsko pitanje ustavnim, pa nema potrebe da se šalje na ocjenu tom sudu. Time je SDP propustio prigodu da jasno građanima dade do znanja kakav je stav te stranke o pitanju referenduma – stav koji ni na koji način ne ovisi o odluci Ustavnog suda.
- 2 Vidi [http://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/24ba570488fd-c25ec1256e2e005768ff/c12570d30061ce54c1257c230044db5d/\\$FILE/SuS-1-2013%20-%20PRIOP%C4%86ENJE.pdf](http://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/24ba570488fd-c25ec1256e2e005768ff/c12570d30061ce54c1257c230044db5d/$FILE/SuS-1-2013%20-%20PRIOP%C4%86ENJE.pdf)
- 3 Ljudska prava nisu samo pravna nego i etička i politička kategorija te stoga sudovi ne mogu imati zadnju riječ u tome koja prava pojedinci imaju i kako ta prava treba razumjeti. U suprotnom, ne bi bilo moguće koristiti jezik ljudskih prava za kritiku odluka sudskih tijela poput Europskog suda za ljudska prava.
- 4 http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/family/documents/rc_pc_family_doc_20001115_family-human-rights_en.html
- 5 Ratzinger, Joseph, Bertone, Tarcisio, 2003. *Doctrinal note on some questions regarding the participation of Catholics in political life*, <http://www.vatican.va>
- 6 "Političku zajednica" koja želi prisiliti svoje građane da uđu u moralnu zajednicu bila bi sama po sebi kontradiktorna, jer ideja moralne zajednice u sebi sadržava sam koncept slobode od prisile... Žalostan je zakonodavac koji bi želio putem prisile donijeti ustav usmjeren ka moralnom cilju. On ne bi postigao samo ono što je upravo suprotno etičkom cilju, nego bi potkopao i svoje političke ciljeve i učinio ih nesigurnima". Immanuel Kant, *Religion within the limits of reason alone*, str. 95-96. ■